

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

4867

ԱՆՆ

„ԱՆԻԾՈՒՄԾ ՎԱՅՐԸ“

(ՆՈՎԵԼԱ ԿՈՎԿԱՍԻ ԿԵԱՆՔԻՑ)

Թարգմ. գերմ. Ա. ՏԵՐ-ՊՕՂՈՍԵԱՆ

83
9-96

Ա.-ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ

ՊՈՒՇԿԻՆԵՆ ՏՊԱՐԱՆ

1903.

83
8-96
ԱԿ

ԻԼՁԷ ՓՐԱԳԱՆ

03 AUG 2009

2 NOV 2009

4885
4885
41

83 | ԳՐԱԴԱՆ
9-96 | «ԱՆԻԾՈՒԱԾ
«ԱԿՅՐԸ»

11742

ԳՐ

1742

«ԱՆԻԾՈՒԱԾ ՎԱՅՐԸ»

(ՆՈՎԵԼԱ ԿՈՎԿԱՍԻ ԿԵԱՆՔԻՑ)

Թարգմ. զերմաներէնից
Ա. ՏԷՐ-ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Ս. ՊԵՏԵՐՐՈՒՐԳ
«ԳՈՒՂԿԻՆԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ»

ԱՆԻԾՈՒԱԾ Վ ԱՅՐԸ

Մի երկրում, որը հարիւրթերթեայ վարդի հայրենիքն է, ուր խիտ անտառների մէջ աղնիւ-փասխանն է հրապուրում մարդուս, որտեղ անյիշատակ ժամանակներից ի վեր աղնիւ մարդկային կերպարանքներ օրհնած հողի վրայ ման են դալիս, գտնուում է լերկ, դեղնած, արևակէզ, հողմաշունչ մի անապատ:

Անապատի շուրջը երեք կողմից ձգուում է նռնե-
նիները ու թղենիները, թթենիները ու արմաւենիների աշխարհը, չորօրդ կողմից անհիւրասէր ծովը փոթոր-
կում է ամայի եղերքը:

Եւ այդ անապատի մէջտեղ, որը չէ կարող սնու-
ցանել ոչ մի էակի, ոչ բոյս, ոչ կենդանի, և ոչ էլ մարդ, որովհետեւ նրա հողը թունաւորուած է, օղբ ժանտահոտ, շուրը մահացու—այս մարդատեսց ամայութեան մէջ գտնուում է մի անիծուած վայր և այդ վայրում կայ մի քաղաք:

Իրօք նա անիծուած է, այդ վայրը, ուր գտնուում է քաղաքը:

Այնտեղ բնակող ու իշխողներից շատերը հաւատա-
ցած են, թէ դա մի գերամեծար տեղ է, որովհետեւ նրանց աչքերը կուրացել են անվերջ թուեր կարգալուց: Նրանք այլևս չեն տեսնում, որ այդ տեղը անիծուած է:

Միևնոյն արևը, որ շրջակայ պտղատու աշխար-
հում այնպէս լի ու բեղուն ծլեցնում է բոյսերի սաղմերը և իր ամբողջ բարեբար զօրութիւնը զեղում է այդ

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 8 Марта 1903 года.

4885
41

„Пушкинская Скоропечатня“, Лештуковъ 4.

արդաւանդ երկրի վրայ, — այս տեղ սակաջն այդ մի և նոյն արեւը միլիոնաւոր տարիներից ի վեր սպանիչ էներգիայով այրել է ամեն ինչ և վաղանցուկ ստեղծագործութիւնների միջոցով՝ որոնց նա շուտով դարձեալ ոչընչացնում էր, այդ էներգիան աւանդել է զեանին, որպէսդի սա իր մէջ պահէ արեւի արտադրող ու ոչնչացնող զօրութիւնը:

Ահարկու կեանք-պարզեղը կամեցաւ իր խնամարկեալին՝ երկրին, սրա ծերութեան օրերի համար մի ժառանգութիւն թողնել, մի գանձ՝ գալիք խղճուկ ժամանակների համար, տաքութիւն՝ ձմեռուայ համար, որին այլևս ոչ մի դարուն հետեւելու չէ:

Եւ արեւը արտադրում էր ու խանձում, արտադրում էր ու այրում, կերպաւորում էր ու ածխացնում, արտադրում էր և սուղում այդ տեղը ու այգալիսով գոյացրեց ապագայ ժամանակների համար ստորերկրեայ գանձը՝ նրա անդադրում գործող զօրութեան ազդեցութեամբ չքացաւ ակնթարթը զարդարող ծաղիկը, և անցաւ քաղցր պտուղն ու սաւառնող թռչունը: Այդ վայրում ապագան ապահովելու համար ներկան պէտք է լինէր խոպան, անհրապոյր և անմխիթար:

Սրդեօք այդ խղճուկ ժամանակները երեւացել են արդէն: Հասել են արդէն երկրի ծերութեան օրերը:

Արեւի այստեղ ամբարած էներգիան՝ այդ ակնթարթի պատկերի ամբողջ խոպանութեան, ամբողջ անախորժութեան և ամբողջ անմխիթարութեան միջից դուրս ցատել սկսեց: Խորութեան մէջ գանձը ոտքի ելաւ և սկսեց բորբոքուիլ: Խորհրդաւոր ու արտառոց կերպով ազդեց ուրիշ էներգիաների վրայ և անդիմադրելի կերպով քաշ տուեց նրանց դէպի այս խոպան, անմխիթար ու անհրապոյր վայրը:

Առատդիւական վիշապի, հեքիաթների մի զարհուրելի էակի նման, որ հաղարաւոր թւերով ձեռն է մխում իր շուրջը, այստեղ թաղուած ուժը՝ կարծես ձանձրացած դադարի մէջ դրուած մնալուց, ձեռք մեկնեց դէպի աննշան դաճածների՝ մարդկանց, էներգիաները, իր շուրջը հաւաքեց, ծծեց-քամեց նրանց իր մէջ, ստրուկներ դարձրեց ու այդ ստրուկներին նոր ստրուկներ ժողովել տուեց և էլի նորերը ու դարձեալ նորերը, մինչդեռ ինքը արեւի ամբարած էներգիան վերածեց մի ուրիշին — փողի էներգիային:

Այսպէս վրայ հասաւ անէծքը:

Եւ այդ գաճածային էներգիաները, որոնք հաւաքուեցան այնտեղ, խոնուեցին իրար վրայ ինչպէս փարուանները (էֆեմերները) խմբուած են փողոցի լապտերների շուրջը. այսպէս իրար անցան. մէկը խեղդեց, ճնշեց ուրիշ հարիւրաւորների: Ի վերջոյ մի քանիսը չաղթող հանդիսացան. նրանք շինեցին քաղաքը իր եռուն, ամենաբարձր աստիճանին հասած կեանքի տենդով, այն քաղաքը, որի վրայ ծանրանում է զրամի անէծքը:

Գաղաքն ու իր արուարձանները մի անկուշտ երախի են նմանում, որ մշտապէս բաց է, չախտենապէս ծարաւ է: Եւ միայն թարմ արիւնը կարող է չաղեցնել նրա ծարաւը: Ինչու էք վարանում ուրեմն, դժբ մատաղահաս զոհեր:

*

Գարուն է, շուտով վարդերը կը բացուին. ապառաժների մէջ մեխակներն արդէն ծաղկել են:

Սակայն Տիգրանը հեռանում է:

Ընկուղեհաւ հոտաւէտ սաղարթները խոտոցել և զուղել են. նրա բունին փարել է հոխ, հիւթալի, թարմ տերեւներով որթեան:

Սակայն Տիգրանը հեռանում է:

Չմեռնալին զոմերը զրեթէ զատարկուել են. փոքրիկ գառնուկներն ու մկմկացող ուլերը վխտում են գիւղամիջում:

Սակայն Տիգրանը գնում է:

Թթենու ստուերի տակից հնչում է հովուի սրինգը, նրան արծազանք է տալիս էլազ ժողովող աղջիկներին ծիծաղը. աղբիւրի մօտի բարձր անած խոտերը պարողների ոտքի տակ արորուած են:

Բայց Տիգրանը գնում է:

Նրա մայրը՝ Սնգինը, լալիս է. լալիս է Նարզիսը՝ նրա սիրածը. Տիգրանն էլ է լաց լինում:

Սակայն Տիգրանը գնում է:

Սնգինը բուրդ է մանել և մանածը խոտերի հիւթով հանդուած ու պսպղուն, չը հունացող զոյներով ներկել ու գործել է ճանապարհորդական պայուսակը— խուրճինը, որն իր ուսերի վրայ պիտի կրէ Տիգրանը: Սնգինը արցունքով է հիւսել թելերը կարկահի մէջ: Հիւսել ու միւսնոյն ժամանակ լաց է եղել:

Որովհետև Տիգրանը նրա կրտսեր ու ամենասիրելի տղան է:

Նարզիսը իւր մօրից ծածուկ լաւ բուրդ էր զողացել: Նորա մայրը զիւղումն եղած ամենապեղեցիկ նմուշն օրինակել էր— մի պարսկական արմաւենու նմուշ, բազմերանգ՝ կարծիր պիտաւոր զոյնով, տափով: Նարզիսը զուլպաներ զործեց ու միւսնոյն ժամանակ լաց եղաւ:

Որովհետև Տիգրանը նորա սիրածն է:

Կա՛ց մէկը, որ աւելի զուրեկան աչքեր ունի՝ քան Տիգրանը:

Ո՞վ ունի Տիգրանի նման խիտ սև գանգուրներ:

Ո՞վ աւելի նուրբ հասակ ունի՝ քան Տիգրանը:

Ո՞վ աւելի հպարտ է պահում իր վիզը՝ քան Տիգրանը:

Երկար հովուական սրինգը ո՞վ է այնպէս անուշ նուազում երեկոները, երբ ամառնալին տաք ցերեկից չետոյ Խալաբի բլրի վրայ զով քամին է խաղում: Տիգրան, Տիգրան: Ի՛նչպէս կարելի է Տիգրանին թողած՝ ուրիշի վրայ ուշադրութիւն դարձնել:

Բայց գնում է Տիգրանը և Նարզիսը լալիս:

Իսկ ո՞ւր է գնում Տիգրանը:

Մի՞թէ ծաղիկների առատութիւնն չէ չորս կողմը և քաղցր ջուր և քաղցր պտուղներ. և հուժկու զոմէշները լծի տակ չե՞ն. անառի մէջ չէ՞ հրապուրում հնդկահաւը:

Ո՞ւր է գնում ուրեմն Տիգրանը:

Սրդեօք ուղում է մի երկի՞ր գտնել, որն աւելի գեղեցիկ լինի, քան այս չափազանց պաղաւատ ու օրհնած երկիրը լեռների լանջի վրայ:

Սխ, չէ՛. նա աւելի գեղեցիկը վնասելու չէ գնում:

Ուղում է աւելի սիրելի բարեկամներ գտնել, աւելի թանկազին մարդիկ, աւելի հաւատարիմ հոգիներ:

Սխ, չէ՛. Տիգրանի համար աւելի սիրելին, աւելի թանկազինը, աւելի հաւատարիմը չը կայ, քան թէ իր մայրն ու իր սիրածը:

Ուղում է նա վտանգաւոր որսորդութեան, թէ՞ մի ուրիշ յանդուզն ձեռնարկութիւն անելու երթալ:

Սխ, չէ՛. կայծքարով հրացանը տանն է թողնում. հեան է առնում միայն իր ճանապարհորդական կօպալ մահակը, խուրճինը՝ սպիտակեղէնով ու հազուատով, իբր ճանապարհի կերակուր՝ մօրը պատրաստած քաղցրաւենիներով և իբրև զովացուցիչ ուտելիք՝ մածուն լցրած ամանով բեռնաւորած:

Ո՛րք է գնում:

Նա գնում է մի այնպիսի տեղ, ուր ոչ մի ծառ չէ կանաչում, ոչ մի խոտ չէ բուսնում, ուր ոչ մի նապաստակ չէ ցատկառում, ոչ մի քաղցրահամ ու վեհիտ աղբիւր չէ հոսում, ուր ոչ մի թռչուն չէ սուլում—որտեղ միայն ծովային քամին է ոռնում, ուր երկրի միջից արտառոց կերպով բոցավառուող հրդեհ է բռնկում, ուր թռչկոտում է աչք կուրացնող, կոկորդը խեղդող փոշին, որտեղ գետինը երկաթէ անցքերի միջից հեղձուցիչ գոլորչի է արտաշնչում, ուր երկրի երակների մէջ պարունակում է սև դարչահոտ ծիւթ, որ կարկաչող հորերից դուրս է ժայթքում ու ահաղին բարձրութեամբ ցայտում:

Այնտեղ, ուր տաք աւազը կենսազուրկ է, կեանքը մահացնող է, ուր ջերմ օդը վատ է շնչելու համար, պրզտոր ջուրը դառն է խմելու համար—այն տեղն է գնում Տիգրանը:

Այնտեղ, ուր ցերեկը ոչ մի դուարնութիւն և գիշերը ոչ մի հանգստութիւն չի ճանաչում. որտեղ առաւօտից մինչև երեկոյ և երեկոյից մինչև առաւօտ շառաչում, շչում, գարբնում, գղրղեցնում, խրխնջում, մռնչում են—այն տեղն է գնում Տիգրանը:

Այնտեղ, ուր երկիրը վստահելի, հեղահամբոյր մայր չէ, այլ խաբուպատիր, անկայուն ու տարօրինակ մի բան, որի մէջ անդդուղ օտքը կը խորասուզուի առանց վերագարձի ու առանց փրկութեան—այն տեղն է գնում Տիգրանը:

Ուր ծիւթոտ աւազի վրայ արեւը՝ ոչ մի շուաքով չը մեղմացած, իր ամբողջ ջերմութիւնն է ցած թափում, ուր արևն ու լուսինը խաւարում են սաւառնող աւազափոշուց—այն տեղն է գնում Տիգրանը:

Ինչո՞ւ է գնում: Ուղում է սրբախոյ գժոխքն ընկնել: Նրա մայրն՝ Սնգինը, լալիս է. լալիս է Նարգիսը՝ նրա սիրածը. լալիս են ընկերներն ու բարեկամները:

Ինչո՞ւ է գնում ուրեմն:

Ձէ, դէպի անծանօթը նա ոչ մի փափագ չէ գգում. չէ, նա գեղեցիկ գոչներով չէ պատկերացնում իրեն այն երկիրը, ուր սև հսկան է իշխում, թէպէտ նրա արհաւիրքների մասին դեռևս զազափար չունի: Ո՛չ, նա կը ցանկանար մնալ այստեղ, լեռնալանջի վրայի իր հայրենի դիւղը, ուր շուտով թուլթը կը հասուննայ և ուր նա ազատ է իր ցանկացած տեղը գնալու:

Բայց — — — մի տեղեկութիւն է ստացուել, մի հաղուադէպ տեղեկութիւն:

Տիգրանի ընկեր Սիմոնը քսան բուբլի է ուղարկել տուն՝ իր մօրը. Սիմոնի գնալը երկու ամիս է միայն:

Բայց առաջին համբաւաբերը Սիմոնը չէր. սա էլ տեղեկացել էր հարեան գիւղացի ճամբարծովից: Ճամբարծովը առաջինն էր, որն իր լեռներից գնաց այն վայրը, ուր գետնի տակից դուրս է ժայթքում գարչահոտ ոսկին:

Ինն ամիս էր, ինչ ճամբարծովը գնացել էր և արդէն չորս անգամ քսանական բուբլի էր ուղարկել տուն:

Եւ այժմ նա եկել է, որպէսզի Տիգրանին էլ իր հետը տանէ:

Ինչո՞ւ չը գնալ, Տիգրան:

Փո՞ղ, փո՞ղ, քսան բուբլի՛. Ազայիշէնի համար մի կարողութիւն: Եթէ մէկը մի գիւղացու մօտ ամբողջ տարին ծառայէ, կը ստանայ 50—60 բուբլի. իսկ Տիգրանը երկու ամսից արդէն քսան բուբլի կուղարկէ մօրը:

Սիմոնի մայրը ոչխար, խոզ է գնում. դեռ տարին չը լրացած, նա յանկարծ հարուստ կին կը դառնայ:

Ինչո՞ւ միայն Սիմոնի մայրը, ինչո՞ւ այդպէս չը լինի Տիգրանի մայրն էլ, որ հինգ որդի ունի, հինգ բարձրահասակ, մաղ-միրուքով, ուժեղ աղամարդիկ, ամեն տեսակ աշխատանքի ընդունակ: Գնա՛, Տիգրան:

Սնդինը լալիս է. բայց իր որդուն պատրաստում է ճանապարհի համար:

Տիգրանը լալիս է, բայց իր միտքը նախապատրաստում է հրաժեշտի: Նա փող կաշխատէ ու կուզարկէ տուն և փողը կը հաւաքուի ու յետոյ նա կը դառնայ և Նարդիսի հետ նշանադրութեան հանդէսը կը կատարէ:

Լաց է լինում Նարդիսը, բայց ո՞վ է նորա կարծիքը հարցնում: Եւ թերեւս... Գեղեցիկ չէ՞ միթէ արծաթէ դօսին, որ փողով կարելի է զնել: Տիգրանը զուցէ մի այդպիսի դօսի բերէր հետը, նշանադրութեան համար...

Փայռերի մէջ ծաղկել է մեխակը, ձորում պտկել է վարդը—մնաս բարով, Աղայիչէն, իմ հայրենի զուլ-մնաս բարով, մայրիկ, հարազատս. մնաս բարով, Նարդիս, թագուն սիրածս. մնա՛ք բարով, ընկերներ:

Կանուխ, շատ կանուխ, նախ քան ջեռուցիչ, թարմ, գարնանային սրբի ծագելը հրաժեշտ տուց Տիգրանը: Մի օր պէտք է թափառէր նա լեռնիվար, լեռնիվեր, ապա դարձեալ լեռնիվար, ընդարձակ դաշտերի միջով, մի ամբողջ օր, մինչև հասնէր այն սև հսկային, որը կրակ ժայթքելով, երկաթէ ոտքերի բարձրածայն քայլերով թաւալուում է երկրների միջից: Տիգրանը տեսել էր նրան շատ հեռուից միայն, բայց այն ժամանակ այդ հսկան կծկուած էր եղել ինչպէս զորշագոյն օձը:

Հագիւ բացուել էր արշալոյսը. ցուրտ էր ու ցօղապատ: Տիգրանն ու Համբարձումը ճամբայ ընկան, բայց ոչ միայնակ. եղբայրներն ու ընկերները դեռ նրանց հետն են:

Տիգրանի աչքերը ծանրացել են արցունքից, որ ամօթխածութեամբ թաղցնում է նա. մթութիւնը նրան շատ հաճելի էր: Ոչինչ չէ կարող խօսել. ամեն բան ասուել է արդէն: Նա պարզ պատկերացնում է իր մօր արտասուալի աչքերը:

Բայց աշխուժով խօսակցում են զօյգ կոյրերը—նրա քեռիները, որոնք նոյնպէս եկել են ճամբու ձգելու: Գիշեր թէ ցերեկ նրանց համար միևնոյնն է—միշտ միակերպ մութն. սակայն նրանց միտքը զուարթ է. նրանց կուրճքը հպարտ ուռչում է իրանց քրօջ որդու պատճառով, որ այժմ քաղաքն է զնալու և փող վաստակելու: Իրանք էլ կ'երթային, ասում են նրանք, եթէ միայն կարողանային: Բայց ստիպուած են այստեղ մնալ, ուր նրանք ճանաչում են ամեն մի քարը, որտեղ աղբիւրի մօտ ջուր խնդ ամբողջ նախիրի միջից իրանց զոմէշները ջոկում ու կոտորներիցը բռնած քաշում են իրանց ետեից, ուր նրանք կարող են հերկ անել և անտառից փայտ բառնալ այնպէս, ինչպէս երկու աչքով տեսնողները:

Տիգրանը լսում է նրանց զրոյցը: Անծանօթի մասին մտածելով՝ սարսուում է սիրտը, բայց և քիչ-քիչ շարժուում է հետաքրքրութիւնը. նա տեսնելու է շատ բան, ինչ որ ուրիշները չեն տեսնում—քաղաքի սքանչելիքներն է տեսնելու: Եւ փող է աշխատելու:

Գառան մորթուց նոր սև զլխարկը ծածկում է նրա ճակատը: Մայրը նրան զարդարել էր վայելուչ կերպով. սև արխալուխը նոր, արծաթէ ժպաւէն ունէր, որ ձրգուում էր փողպատի շուրջն ու առջևը: Կանաչ, կարմիր և կապույտ զոյներով էին ներկուած սև վարտիկի ծայրերն ամփոփող նոր սունապանները՝ զօլաղները: Նա նայում էր իր ոտների վրայ և ուրախ ժպտում: Նար-

զիտի մայրը երէկ իրիկնապահին բերեց այս նոր, զար-
դարուն, դէպի վերը ծռած ծայրերով մուճակները, այս
նախշուն գուլպաները, որոնց մէջ սեղմուած էին իր ոտ-
ները: Միրականը ցանկացել է իրեն բարի ճանապարհ
մաղթել, ինքն այդ զգում է:

Ճանապարհից դուրս, սրածայր ապառաժների և
թաւուտների միջից դէպի ցած են գնում: Զորի մէջ, որ-
տեղ ծմեռնային գոմերն են, մութն է դեռ:

Մինչև այստեղ ուղեկցում են նրանց բարեկամները:
Սրանք տանում էին ճանապարհորդների կապոցները. ու-
ղում էին նրանց՝ ճամբարձուծին ու աւելի ևս մատղա-
հաս Տիգրանին դեռ որևէ հաճոյք պատճառել. բայց
Տիգրանը հաճոյքի մասին չէր մտածում, այլ միայն հրա-
ժեշտի մասին: Նա իր քայլերն ու ոտտուճները անում
էր մեքենայօրէն. մի դատապարտուածի էր նմանում:
Լուսաւորուած, երկար դիրքով կառուցուած գոմերը
մթնաշաղին տալով երեւցին ծառերի ետեից և լսուեց
ժածկուած աղբիւրի կարկաչը, որտեղ Տիգրանը վերջին
անգամ տեսել էր Նարդիսին: Նարդիսի ձեռքին սև խա-
ղողի մի լիքը ողկոյզ կար, բայց նորա աչքերը խաղողի
պտուղներից աւելի սև էին: Եւ Տիգրանը ամբողջ օր
քթի տակ մրմնջել էր—

Քաղցր խաղող կտցահարում է աղաւնին,

Խաղող տեսնողն անարգում չի սևերին:

Որտորդը շատ է վախենում աղաւնուց,

Նա սպիտակ, իսկ իմ երեսը սեփ-սև է:

Տիգրանը արթնցաւ իր երազանքից: Վերջին հրա-
ժեշտի ժամն է:

Այժմ առանջ, ճամբարձուծի հետ միայնակ: Տիգրանը
տեղաւորեց իր խուրճինը կրծքի ու քամակի վրայ, որ
մինչև այդ իր բարեկամն էր վերցրել. աւելի ամուր սեղ-

մեց դաւադանը և շտապ քայլերով ճամբարձուծի առաջը
տուաւ: Նա մօտեցաւ ուռենուց կապած խոշոր-խոշոր
կոտոշներով մի գոմէջի և մտամոլոր կերպով նրա քա-
մակը շոյեց. Տիգրանը նրան ճանաչում էր, ինքն էր նրան
մեծացրել և երբ մայրը նրան ծախեց՝ շատ վշտացաւ:
Կարծես անասունն էլ Տիգրանին ճանաչեց. շոյելու ժա-
մանակ խղզուկ ծայնով մոմռում էր:

Եւ ահա թախիծը պատեց Տիգրանին: Կաղնիների
ետևում ձգուեց նա գետնի վրայ և լաց եղաւ: Իր տաս-
նիննամեայ սրտում մի աննկարագրելի զարմանք, մի խուլ
յուսահատութիւն էր ծագել իր գնալու առթով: Նրանք
վերադարձան Աղալիշէն, ամենքը, իսկ ինքը—ախ,
քա-
նի օր ու քանի զիշեր պէտք է անցնի, մինչև որ ինքը
վերադառնալ կարողանայ: Շփոթուած իր շուրջը նայեց-
այնտեղ, ձորում, ճիւղերի մէջ մթութիւնն էր տիրում
դեռ և թշնամաբար իրեն նայում: Ունում էր շնագայլը-
ախոռների մօտից պատասխանում էր մի շուն:

Տիգրանն իր ուղեկցի կօչը լսելով՝ իսկոյն ոտքի
ելաւ և լուռ ու մունջ շարժուեցին նրանք հովիտից դէ-
պի առաջաւոր բլուրների շղթան, որ նրանք պէտք է
անցնէին: Կարմրաշաղին տուող առաւօտեան պահին
շտապով բլուրը բարձրացան նրանք: Այնտեղից վերջին
անգամը պիտի տեսնէին Աղալիշէնը:

Օղբ լի էր անհամար թռչունների երգերով, երբ
նրանք վերը հասան: Այդ վաղորդեան շառագունած ժա-
մին հեռաւոր լեռները կանաչաւուն բլրակների ետեից
երևում էին ինչպէս ուրուականներ: Սակայն Տիգրանի
հայեացքը սևեռուած էր հանդիպակաց բլրակի վրայ,
ուր Աղալիշէնի փշէ ցանկապատները հաղիւ նկատելի
կերպով գալիս միանում էին վայրի մացառների հետ:
Արդէն այդպէս փոքր ու հեռաւոր էր դարձել ամեն ինչ:

Սպառուելու մօտ խոտի դէղերի ձողերը միայն դուրս էին ցցուել ամեն տեղ և մատնացոյց էին անում Ազախ-շէնի իսկական տեղը: Որն էր Նարդիսի ծնողական տան մօտի խոտի դէղը. Տիգրանը լարեց իր տեսողութիւնը: Նրանց դուռը շրջապատող հիւսուածոյ ցանկապատի մէջ Տիգրանը յաճախ թաղցրել էր Նարդիսի համար մի առանձնապէս զեղեցիկ նուռը, մի բուռն լի ամենաքաղցր դեղձ և այդ նուէրները միշտ տեղ էին հասել ըստ պատկանելոյն: Միայն այն փոքրիկ անուշահոտ շամամը, որ նա անցեալ աշնան պահել էր այնտեղ իր սիրածի համար, Նարդիսի մեծ-մայրն էր դտել, որի համար Նարդիսն իւր եղբայրներից խիստ յանդիմանութեան էր արժանացել: Նա, այդ չարածնի Նարդիսը, այն ժամանակ մի ամբողջ շաբաթ խոժոռել էր իր վրայ:

Մի քիչ ծուխ բարձրացաւ. արդեօք այդ ծուխն իր մօր բնակարանիցն է: Ոչ մի տուն չէր կարելի ճանաչել. հարթ, հողածածկ կտուրներով, այրերի նման բլուրների մէջ փորուած տները բոլորովին կանաչի մէջ թաղուած էին: Այն ծուխը թերեւս իր մօր բնակարանիցն էր. ինքը՝ մայրը, այսօր ոչինչ չէր ուտելու անշուշտ. ոչ այսօր, ոչ վաղը և ոչ միւս օրը. այդ գիտէր Տիգրանը. մայրը երեքօրեայ ծոմապահութեամբ Աստուածանից հայցելու էր իւր որդու համար բաղդաւոր ճանապարհորդութիւն: Այնտեղ մի ինչ որ բան չէր շարժուում արդեօք. մայրիկը չէր նա, որ նշան էր անում դէպի ինքը, էլի բարեկներ ու բարեմաղթութիւններ ուղարկում ետեւից: Ճանաչե՞ց նա իրեն: Տիգրանն ուղեց փոխադարձ բարեի համար վեր բարձրացնել իր ձեռքը, բաց սա թուլացած քաշ ընկաւ էլի: Վերջիվերջոյ նշան արաց նա, նոյնպէս և համբարձու՞մը և, ոչ մի տարակոյս—բարեկները այն կողմից փոխանակուեցան:

Դժուարութեամբ շարժուեց Տիգրանը և շուռ տուեց զլուխը՝ ոտքը բլրադադաթից այն կողմը դնելով: Նրա ետևը մնաց բրնձի արտը, որտեղ նա վար է արել, նրա ետևը՝ ուրախ կալատեղը, ուր նա իր ընկերների հետ այնքան յաճախ նստել է սահող կամի վրայ: Խոնարհած զլխով շրջան էր կատարում առջևից լծած եզը և կամնոյր հեշտութեամբ, առանց ձեռները շարժելու, իր սեփական մարմնի ծանրութեամբ միայն, որ ճնշում է կամը փռուած հունձքի վրայ, լիքը հասկերից դուրս է պոկում հասած հատիկները: Նրա ետևը մնաց բլրակը, ուր նա սպանել է փասիան, հնդկահաւ. նրա ետև՝ խիտ անտառը, ուր նա սատկացրել է զայլին, լուսանին ցած է զլորել. նրա ետևը մնացին: Ամեն ինչնրա ետևը:

Եւ նրա առջևը կար աշխատանք ու փող վաստակել:

Բայց ի՞նչ աշխատանք:

Ուրիշ ի՞նչ աշխատանք կարող է ունենալ մարդս, քան վարելն ու հնձելը, փայտ կտրելն ու տուն շինելը, անասուններին խնամելն ու հօր փորելը: Գորգ գործելը և պտուղ ու ծաղիկ հասցնելով դբադուելն էլ կանանց աշխատանքն է արդէն:

Տիգրանը առաջ էր շարժուում մտադբաղ: Ինչ որ նա իմանում, ինչ որ նա հասկանում էր, մնաց իր ետևը: Առջևը կար այն, ինչ որ ինքը չէր իմանում, չէր հասկանում: Հորեր են փորում այնտեղ, ուր որ ինքն է դնում, ասում էր համբարձու՞մը: Արդեօք այնպիսի՞ հորեր, ինչպիսիներ կան դիւղերում, երկու մարդահասակ խորութեամբ...

Ամբողջ օրը թափառեցին նրանք դաշտավայրի մէջ. մի սիրուն դրօսանք էր այդ: Այժմ, դարնանը, Մուղանի դաշտը թաղուած էր ծաղիկների անսահման շրեղութեան մէջ: Եւ մեր ուղևորները իրար պատմում էին,

Թէ որքան յաճախ իրենց լեռներից զիտել են այս դաշտը և երբ ուշ աշնան Թխագոյն եղեգնուտները այրուում և ընդարձակ տարածութիւններ բոցավառուում են. և Թէ ինչպէս աչքերով հետեւել են նրանք այս դուրեկան կանաչ գծերին, որոնց ուղղութեամբ այժմ ընթանում են և որոնք այդ ծաղկած խոտածովի վրայ ձգուած են գանազան ուղղութեամբ: Այս գծերը նշանակում են անհամար ջրանցքները—հին կովկասեան հողի մշակութեան մնացորդները: Իրանց Թուճերի վրայ խոտն ու ծաղիկը աւելի առատ էին և նրանց վերեւից ուռնինների պայծառ սաղարթներն էին հովհարուում:

Իսկ աւելի մուգ դունով ու փափսները—Թուրքերի զիւղերը, սրածալք փայտէ ցիցերով և նրանց մէջտեղը ձգած փշի նիւղերի ցանկապատով, բոլորովին լեռան վրայի հայ զիւղերին էին նմանում: Սակայն այստեղ, դաշտավայրում, աները չէին կարող կիսով չափ գետնի մէջ Թաղուել. տափարակ կտուրները աղատորէն վեր էին բարձրացած, Թէպէտ գետնից ոչ շատ բարձր: Տնակները Թաղուած էին ամբողջապէս խաղողի թփերի և ԹԹե-նու աչգիների մէջ, բայց ԹԹենիները այնպէս ստուերախիտ հսկաներ չէին, ինչպէս այնտեղ՝ լեռան վրայ, այլ դղգնած, հազիւ մարդահասակ Թղուկներ էին, որոնց տերեւները միայն որկրամուլ շերամներին կերակուր էին դառնում:

Ուռնինների հովանու ներքոյ մի քանի անգամ հանգիստ առին մեր ճամբորդները. կերան քաղցր հացը՝ դաթան, որ ճամբարծուների և Տիգրանի մայրերը դրել էին նրանց հետ. սպիտակ պանիր ու ձածուճ էլ ունէին: Տիգրանը քիչ կերաւ. ձամելու միջոցին մտածում էր որ չաջորդ անգամուայ հացը այլ ևս իր մօր ձեռքից չէր ստանալու, այլ իր աշխատանքով պէտք է դնէր: Եթէ միայն

զիտանար Թէ ի՞նչ տեսակ աշխատանք պիտի լինէր. վախը փախցրեց նրա ախորժակը:

Երբ մուլթն ընկնել սկսեց, ճամբարծուճը, որ փորձառու էր, խուսափեց անցնել ուռնիներով ծածկուած ջրանցքների մօտով՝ որտեղից գոլորշի էր բարձրանում: Այդ գեղեցիկ պտղաբեր դաշտավայրում դարանակալել է մի նենդաւոր Թշնամի, որին հայ լեռնականը չէ նանաչում. դարան է դրել ջերմը:

Մթութեան միջից լոյսեր շողշողացին. լսելի եղաւ մի տարօրինակ աղմուկ, որ սաստկացաւ ու կարուեց և դարձեալ սաստկացաւ: Նրանք հասել էին երկաթուղու կայարանը:

Աշտարակի նմանող մի օդաւէտ շինուածք բարձրացել էր կայարանի մօտ. ամբողջ ճանապարհին նրանք այգիպիսի աշտարակների մօտով էին անցել: Ամառուայ շողին, երբ ամբողջ դաշտը դեղնում ու արեակէզ է դառնում և ջրանցքների ու ճահիճների աղմից մոծակների ամպեր են բարձրանում, ով որ կարող է փախչում է այս աշտարակների վրայ զիշերը հանգստանալու: Այս ամենը պատմում է ճամբարծուճը և Տիգրանը խուլ զարմացմամբ լսում է:

Ջարմանքով ու անվստահութեամբ նայեց Տիգրանը շարժուող լապտերների լուսաւորութեան մէջ ածեւ, կաթսալանման վազօնների երկար, երկար շարքերին և տեսաւ Թէ ինչպէս այդ իրարու կապուած շարքը Թեթեւ մղումից արձակում էր այն որոտապին շառաչը, որը նրանք հեռուից լսել էին: Սպա լսուեց մի սուլող շաչիւն և Տիգրանը զգաց միայն, որ յանկարծ իր ուսերիցը բռնեցին ու յետ քաշեցին: Տէնց իր քթի տակից անցաւ լուսավառ աչքերով ինչ որ սպառնալի-գորաւոր, մթին, ահուելի-աղմկող մի բան, անցած ու անբաց, նուշաց,

ԵԿԿԵ

16

զղրղաց և չետոյ իր սարսափահար աչքերի առջև բարձրացաւ մի պատ ան սեղ, ուր մի րոպէ առաջ գեռ արձակ դաշտ էր: Այդ բողաշունչ հսկան էր. հէքեաթներն մէջն անգամ աւելի ահուելի բան չէր կարող լինել: Տիգրանը ետ-ետ փախաւ ու երկիւղածութեամբ խաչակրներէ կրեար:

Սակայն չամբարձումը ծիծաղելով առաջ քշեց նրան և յանկարծակի լոյս բնկած տարօրինակ կերպարանք ունեցող մարդկանց հետ խօսեց մի օտար, Տիգրանին անհասկանալի լեզուով: Նա Տիգրանին վեր հրեց մի-երկու աստիճան բարձր՝ մի արկղի մէջ, այնպէս նեղ, այնքան տաք, այնպէս լիքը օտար մարդկանցով: Տիգրանը ամաչկոտ ու վեհերոտ կերպով կժկուեց մի տեղ ու մնաց, և կառախմբի օրօրուող ընթացքը շուտով նրա բունը բերեց:

Նրանք զնացին ամբողջ դիշերը:

Երբ զնացքը կանգ էր առնում, բարձրածանցն հրամայողական խօսքեր հնչում էին դուրսը, երբ դռների շառաչմամբ վրայ զարնուելը, զնացքի կրկին շարժուելու ժամանակ ականջ ծակող սուլոցը հնչում, աչքերի առջևից արագ-արագ անց էին կենում նրազները, այն ժամանակ արթնանում էր Տիգրանը, դողում և աղաչական ու հարցական հայեացքով չամբարձումին էր նայում: Իսկ չամբարձումը բոլորովին կժկուել, ծածկել էր իր կարճ ու խիտ միրուքով գլուխը, ինչպէս որ հաւր կուշուռ է անում. ոչ դրսի աղմուկն էր արթնացնում նրան, ոչ էլ վերստին շարժման մէջ մտած կառախմբի ընդհարումները:

Օր-ցերեկ էր, որ նրանք հասան Բաբու:

Չամբարձումն արդէն մի ժամ առաջ զարթնել էր. բայց նա տխուր էր, յօրանջում և ձգձգում էր այդ մարդկանցով լի վագօնի մէջ: Տիգրանը չէր կարողացել

երազներն իրենից հեռացնել. այս առաջին դիշերն էր, որ նա իր ծնողական յարկից հեռու անցկացրեց: Կառքից ցած դալու ժամանակ լսած աղմուկը, մարդկանց ժխտրը, շմեցնող միօրինակութիւնը, բոլոր այս օտար մարդիկ—որովհետև չամբարձումն էլ իր նարտարութիւնը ցոյց տալու համար ուսերէն էր խօսում—աղաս լեռների խեղճ որդուն թուում էր այս ամենը, ինչպէս չար ողինների աղիտաբեր խաղ: Սարսափահար կանգ առաւ, կոկորդը սեղմուած, նրան հրում-հրմշտկում էին ու վրան չարանում՝ իբրև աւելորդ տեղ բռնողի: Իսկ երբ նա նկատեց կողքերից փայլուն սրեր քաշ արած մի կարգ մարդկանց, որոնք ուրիշների վրայ զուում ու զէմբերը ծռռում էին զայրազին, բռնեց չամբարձումի թևից և ուղում էր ետ գնաց, վերադառնաց: Յն'ա գնաց, երթաց մինչև այն կանաչաղարդ դաշտավայրը ու շտապով, մեծ-մեծ, արագ քայլերով կարէ անցնէ դաշտավայրը և բլուրների վրայով, ծմեռնային դոմերի առջևից, աղբիւրի մօտից դէպի Աղայիշէն դիմէ: Այնտեղ դէն շարտէ խուրչինը, ձգուէ կանաչ խոտի վրայ, քաղցր շուր խմէ և մայրիկին պատմէ, թէ ի՞նչպէս սարսափելի էր ամեն ինչ այն տեղ՝ մեծ քաղաքում:

Չամբարձումը նրան մտիկ չէր անում, այլ գլուխը թափ տալով՝ քաշ էր տալիս նրան իր ետևից: Իրենց հիւրընկալների մօտ, ուր նրանք այդ օրը պիտի մնային, Տիգրանի վրդովմունքը կ'անցնէ: Չէ՞ որ աղատ լեռներից Բաբու եկող բոլոր մարդկանց հետն էլ նոյնն է պատահում:

Բայց այդ ամբողջ օրը Տիգրանն ինքն իրան չը գտաւ. իր խոշոր, մեղմ, սև աչքերը անհամարձակ կերպով յառում էին ամեն ինչի վրայ. վշտիցը ոչինչ կուլ չէր գնում. շրթունքները հաղիւ երբեմն շարժում էր

այդ օտար մարդկանց մօտ, ուր ճամբարծուժն առաջ-
նորդել էր իրեն: Ընկերը իր փոխարէնն էլ էր խօսում,
հայերէն և ռուսերէն, ընդհանրապէս ռուսերէն, որով-
հետև ուղում էր պարծենալ Տիգրանի մօտ: Բայց Տիգ-
րանը չէր լսում, իսկի չէր էլ ուղում լսել: Նա ցանկա-
նում էր ետ, դէպի տուն, դէպ Ագայիչէն: Տխուր ու
արատւած սողոսկում էր նա մուլթն անկիւնները, որպէս
դի իր վրայ ոչ ոք ուշք չը դարձնէ: Յետոյ, հակառակ
իր կամքին, դուրս տարան փողոց, ուղում էին ցոյց
տալ քաղաքը, նրան և ճամբարծուժին՝ որն արդէն մի
անգամ տեսել էր:

Տիգրանին թւում էր թէ այստեղ մի տեսակ լա-
րիւրինթոս է, այս սոսկալի փողոցները, ուր հալածա-
կանի նման վաղվտում էին մարդիկ—բայց օրքան
մարդիկ, այդ ժխորը, քամին, երկու կողմի տնայուր-
ները, կառքերի գրգռոցը, սև ու հեղձուծիչ կերպով
մխացող ծխնելոցները, փոշին՝ որ յաւիտենապէս շարժ-
ւում էր օդի մէջ, և սանդուխքների մօտ ու ան-
կիւններում հաւաքուել-կիտուել էր ձեան նման: Նրան
պատեց մի տեսակ թմրու-թիւն, որը քիչ անցաւ, երբ
ծովեղբր հասան ու նկատեցին մի ընդարձակ մոխրագոյն
տարածութիւն:

Ծովն էր այդ:

Նրա չղջնած, արտասուակոծ աչքերը զարմանքով
չառեցին այդ տարածութեան վրայ: Ի հարկէ, երբ մօ-
տեցան և նա ճանաչեց միապագայ ալիքները, որոնք
կարծես մի ճնշման տակ ծանր ու դանդաղ ծփում էին,
բոլորովին ուրիշ բան էին, քան այն ախորժատեսիլ, բիւ-
րեղանման պարզ աղբիւրը, որ հոսում է Ագայիչէնից
դէպի դոմերը՝ հովիտի մէջ, այն ժամանակ նրան պա-
տեց առաջուանից աւելի ուժգին զգուանքի մի զգաց-

մունք դէպի ամեն այդ այլանդակ ու օտարոտի բա-
ները: Ջուրն իսկ ջուր չէր այստեղ. նրա ճարպոտ մա-
կերևոյթի տակ արտասովոր կերպով ծիածանագոյն փայլ-
վում էր, այնուամենայնիւ կարծր առարկայի նման
դժողոյն ու անթափանցիկ էր նա: Աղտոտ ծովեղբի
տեսքը, ուր կարծես ողջ աշխարհն իր աղբը թափած
լինէր, ասրուբերուող նաւերը, ջրի, ձկների, ձիւթի,
թովերի, և մանաւանդ, բոլոր միւսներին գերազանցող
հօտը—նաւթի, քարիւղի հօտը, Տիգրանի նողկանքը
շարժեցին:

Նա ծածկեց իր աչքերը. փոքրիկ, ճանապարհը կոր-
ցրած երեխայի պէս անհանգիստ էր նա: Բայց ահա
ցոյց տուին աշտարակը, ծովից մի ճանապարհով բաժա-
նուած կարմրագոյն լուսաշտարակը, որն ուղղաձիգ բարձ-
րանում է դէպի փոշեպատ երկինքը: Նրանք ուղում էին
գնալ այնտեղ. Տիգրանը պէտք է հետևէր: Ճամբարծուժն
իր դիտութեամբը հպարտ, իր մտամոլոր ունկնդրին
պատմեց աշտարակին վերաբերեալ առասպելը, այն աշ-
տարակին՝ որ կառուցուած ժամանակ բոլորովին կպած
է եղել ծովին, այնպէս որ ալիքները ողողում էին նրա
ստորոտը:

«Բաբուի մի իշխան, կատաղի, բռնաւոր մի խան,
հարիւրաւոր տարիներ առաջ իշխել է այստեղ: Նա չար
սէր էր տածում դէպի իր հարազատ աղջիկը՝ Լէյլին,
որովհետև աղջիկը գեղեցիկ էր: Եւ խանը ուղում էր
նորան իր կինը դարձնել: Սակայն աղջիկը հակառա-
կեց: Եւ երբ խանը նորան շատ նեղը ձգեց, Լէյլին
ասաց. »թէ կարողանաս ինձ համար մի բարձր աշ-
տարակ շինել ծովի մէջ, որպէսզի դարձելի եղևունա-
գործութիւնը լուսնից ի դատ ոչ ոք չը տեսնէ և քա-
միից ու ալիքներից ի դատ ոչ ոք չը կարողանայ լսել

հօրը՝ իր աղջկան հետ ունենալիք խօսակցութիւնը, որ-
պիսին ունենալ նա չը պիտի համարձակուէր, այն ժա-
մանակ քո կամքը կը կատարեմ, կ'երթամ աշտարակը և
այնտեղ՝ թաղնուած բոլոր մարդկանց աչքերից, կը բնա-
կեմ ինչպէս քո կիներ՝:

Եւ խանր հրամայեց կանչել հեռու տեղերից ամե-
նանարտար որմնաղիւրներին և նրանք շինեցին աշտա-
րակը ծովի մէջ այնպէս, ինչպէս Լէյլին էր պահանջել—
բարձր ու անմատչելի, դէպի ցամաքը կլորած, իսկ դէ-
պի ծովը սրանկիւն դուրս ցցուած, որպէս ալիքները
պատառոց:

Երբ աշտարակը շինուեց—վերջացաւ, իշխանի աղ-
ջիկ Լէյլին, լաւ քօղաւորուած, միակ դռնովն աշտա-
րակը մտաւ և վեր բարձրացաւ այս նեղ սանդուխքով,
որով մենք ենք այժմ բարձրանում և նորա ետեւից դնում
էր խանր՝ նորա հայրը: Եւ իւրաքանչիւր փոքրիկ պա-
տըշգամբի վրայ, ուր մենք այժմ դադար ենք առնում,
կանգնում էր և՛ Լէյլին ու իւր քօղի տակից տխրադէմ
դուրս նայում. նորա մօտ կանգնած էր խանր ու իր
այրող, վաւաշոտ վազրի հայեացքով նորա քօղի տակից
աշխատում էր դիտենալ նորան:

Երբ նրանք հասան ամենավերին կտուրը, ուր մենք
այժմ ոտք ենք դնում և որն այն ժամանակ տւելի դէ-
պի ծովն էր դուրս բնկած, Լէյլին պատուեց իւր քօղը,
ծովաչին քամու առաջ պարզեց և ապա մի կարուկ ճիչ
արձակելով՝ ծովաչին թռչնի պէս ցած թռաւ փրփրա-
դէզ ծովի մէջ: Այդպիսով Լէյլին փրկուեց իւր հօր ձեռ-
քից, որը հետամուտ էր նորա զեղեցկութեան: Այդպէս
արաց Լէյլին՝ խանրի աղջիկը»:

Տիգրանը խիստ կարմրեց. պատմութիւնը չուղեց
նրան: Նա մտաբերեց Նարգիսին և վստահ էր թէ, ան-

շուշտ Նարգիսն ևս խանրի աղջկայ՝ Լէյլիի պէս կը վա-
րուէր, և իր հողին նոր կորով ստացաւ: Բայց վախեցաւ
թէ մի գուցէ իր մտածութիւնները գուշակեն, ուստի
և դէմքը կասկարծիր դարձաւ և նա շուռ եկաւ:

Տեսեալ առաւօտն էլ վրայ հասաւ և Տիգրանը
համբարձումի հետ դնաց Բալախանի՝ Բաքուի արուար-
ձանը, իրենց աշխատավայրը:

*

Բաքուն ևրեցել էր մատղահասակ լեռնցուն ինչպէս
ամենասարսափելի տեղը, որ կարող է դոյութիւն ունե-
նալ աշխարհիս երեսին: Այժմ նա տեսնում է Բալախա-
նին: Իսկ Բալախանին հարիւրապատիկ աւելի վատ է:

Բաքւում նա ակամայ հիւր էր եղել. իսկ այստեղ
նա պէտք է մնայ. մնայ և աշխատէ:

Բայց բոլոր այս արտառոց, օտարօտի, անբմբունելի
բաները արդեօք գէշ երազներ չե՞ն, որ շրջապատել են
իրեն ու չուղում իր միտքը:

Ինչո՞ւ չէ տեսնում ոչ մի ծառ, ոչ մի ցողուն, ոչ
մի ծաղիկ. ինչո՞ւ զեռինը երկարութեամբն ու լայնու-
թեամբը կարատուած է երկաթէ գծերով. ինչո՞ւ համար
զետնի մէջ բացուած են այն խոր վէրքերը, որոնց մէջ
կարծես թանձրացած արիւն լինի: Ինչո՞ւ երկինքն այդ-
պէս դորշագոյն է, այնպէս պղտոր, այնպէս լի դեղին
շողիով: Օդն ինչո՞ւ է կարատուած երկաթէ թելերով,
կաշէ լարերով, որոնք շարժւում ու ճրճագնում են:
Ո՞ւր են դրանք շարժող ձեռները: Ինչո՞ւ իր սիրտն այդ-
պէս ճմլւում է օտարութեան մէջ: Ինչո՞ւ իր ականջներն
այդպէս տանջւում են այս մշտական սուլոցից, դրո-
փիւնից, աղմուկից: Այն ի՞նչն է, որ այդ բոլոր օտա-
րօտի, հրէշալին բաները՝ հաւասար հաստափոր կաթ-
սաներն ու ատամնաւոր անիւները, զլխի պտոյտ պատ-

նառող շարժման մէջ է պահուած: Եւ ինչո՞ւ համար են
դրանք այդպէս անընդհատ շարժուում, վեր բարձրանում
ու իջնում ցա՛խ, գլորուում առաջ ու յանկարծ դարձեալ
կանգնում, թաւալուում դէպի յետ ու կրկին կանգ առնում:

Աղբակոյտի վրայի այս կեղտոտ թռչունները—կա-
րող են դրանք հաւեր լինել: Մէկի ծայնն այնպէս է հրն-
չում, ինչպէս որ Աղայի շէնում արագադն էր խօսում.
բայց այնտեղ արագադները փայլում են ոսկեղոյն ու
ծիրանեղոյն փետուրներով. այստեղ նրանք նոյն տեսքն
ունեն, ինչ որ իրենց շուրջն եղած ամեն բան—գետինը,
աները, մարդիկ:

Ախ, այդ մարդիկ: Ահա մէկը գալիս է իրենց հան-
դէպ. սեւ, իւղափայլ է ամբողջ դէմքը, բազուկները, ձեռ-
ները. թուխ ու իւղափայլ է նրա լայն, կոպիտ շապիկը. մի
լարով մէջքին ամբացրած և ստորին ծայրերը կօշիկների
մէջ խրած շալվարը կոշտ է ու լայն: Եւ ահա այդպիսի
մէկն էլ, դարձեալ մէկը ու կրկին մէկը: Ամենքն իրար
նման են. միայն հասակն է տարբերում նրանց:

Համբարձու՞մը կանչեց մէկին. «ծօ, Մկր՛րտիչ, դ՛ւ»:

Մէկը մօտեցաւ ու բացականչեց. «Համբարձու՞մ»:

Ինչպէ՞ս կարողացաւ Համբարձու՞մը նանաչել իր բա-
րեկամին, քանի որ ամենքն էլ այնպէս նման են իրա-
րու. այդ սևորակ դէմքերի վրայ միայն արքերն ու սպի-
տակ ատամներն են փայլում:

Տիգրանը վախցաւ. մէկն իր անունը տուեց: Իրենց
շուրջը կանգնած սև մարդկանց մէջ փնտռում է կան-
չողին. բայց ծանօթ կերպարանք չէ գտնում:

Ահա դարձեալ ծայն տուին—«Տիգրա՛ն»:

Մէկը մօտեցաւ, իր սև ձեռները Տիգրանի վիզը
փաթաթեց, կեղտոտ միտուքը Տիգրանի երեսը քսեց և
տաք, զօրեղ շրթունքներով համբուրեց նրան:

Այժմ նրա արքերը բոլորովին մօտ էին Տիգրանին
—այս մարդը Սիմոնն է արդեօք. սիրուն, հպարտ Սիմոնը,
որի ետեւից բոլոր աղջիկները նայում էին, երբ նա Աղա-
չի շէնում հրապարակն էր գալիս աօն օրերին:

Տիգրան սկսում է շտապ-շտապ, հարցալի, յախուռն
կերպով խօսել. տնից մեկնելու օրից ի վեր իսկապէս ա-
ռաչին անդամն էր նա իր բերանը բաց անում: Սիմոնը
—որովհետեւ դա Սիմոնն էր—գլուխն առջևը քաշ արած
նայում է նրա բերանը: Ինչո՞ւ է կիտում նա իր յօնքերը.
ինչո՞ւ է թափ տալիս գլուխը. ինչո՞ւ չէ պատասխանում,
այլ երկու ձեռքը բարձրացնելով ցոյց է տալիս իր ա-
կանջները. ինչո՞ւ պղտորում են նրա արքերը և հոսել է
սկսում, այնպէս որ նրա սև այտերի վրայ սպիտակա-
դոյն դժեր են նկարուում: Տիգրանն ուղում է խօսել, ա-
ւելին պատմել, աւելի հարցնել. բայց խօսքերը չեն հաս-
նում մինչև շրթունքները:

Ամենքն էլ հեռացան արդէն. մի բարձրադոջ սու-
լոց հնչեց ու նրանք շտապով քաշուեցին գնացին: Ամե-
նից վերջ Սիմոնը հեռացաւ, գլխակոր:

Իրանից քիչ յետոյ Տիգրանը կանգնած էր մի փոք-
րիկ խանութի մէջ. Համբարձու՞մը դնեց նրա համար շա-
պիկ, շալվար, հասարակ կաշուց մի զոյգ կապերով կօ-
շիկներ—Տիգրանի աշխատանքի շորերը: Մի կառատան
դռան ետև հագնուելու էր և վաղը դառնալու էր մէկը
նրանցից՝ որոնք իրեն այնպէս սարսափ էին ազդել, նոյն-
պէս սևացած, նոյնպէս աղտոտուած, ծիւթի մէջ նոյն-
պէս կեղտոտուած, ինչպէս որ միւսներն էին: «Ի՞նչ կ'ասէ
մայրիկս, էթէ ես էլ այնպիսի մէկը դառնամ. Նարդիսն
ի՞նչ կ'ասէ. ինչպէ՞ս ծիծաղելու է ինձ վրայ»:

Տիգրանը հազաւ աշխատանքի շորերը. իր ունեցած
չունեցածը նախշուն խուրջինի մէջ պահեց. Համբար-

ձուձն ասաց, որ տանից բերած հազուստները նա պէտք է հազնէ կիրակի օրերը: Եւ խորշինը դրեց մի փայտէ տախտի վրայ՝ մի անդոս խորշի մէջ, որտեղ էլի շատ այգպիսի տախտեր կան, բոլորովին իրարու ձօս շարած — մի երկար շարք: Այստեղ, ճանճերի այս խուռն երամի մէջ քնելու է և ինքը:

Նա հէնց իսկոյն քնել ցանկացաւ. սաստիկ չողնեկ էր բոլոր այգ նոր, քստմնելի բաներից, մանաւանդ այգ աղմկայոյզ ժխորից, որ ամբողջ օդն է լցնում, ինչպէս աղտեղութիւնն ու դարշահոտութիւնը: Բայց չամբարձուձր չը թողեց. խոհանոցի միջով դուրս տարաւ նրան:

Խոհանոցը ճիշտ ննջարանի նման մի փայտէ խորճիթ էր, միայն աւելի նեղ: Այնտեղ կար մի վառարան, նաւթի թանձր ծխով. երևում էին ներս ու դուրս անող սև կերպարանքներ: Տիգրանը տեսնում է որ նրանք խօսում են, բայց ինքը ոչ մի խօսք չէ լսում. չը լինի թէ ինքն էլ արդէն խլացել է Սիմոնի պէս: Կամ զուցէ մերձակայ ու հեռաւոր մեքենաների ճռնչիւնն է անլսելի դարձնում խօսքերը: Այգտեղ զբաղուողներէ մէկը բռնելով Տիգրանի թևից ետ քաշեց և մի բաժակ թէյ առաջարկեց: Գարձեալ Սիմոնն է. թերևս, — այս ծխապատ ծակի մէջ ամենքն իրար նման են երևում:

Տիգրանը կամեցաւ խմել. ճակատը քրտնաթաթախ էր եղել: Բայց բերանը ետ քաշուեց չանկարձ, կարճևս այրուած լինէր. խմիչքը նրան խիստ անախորժ թուաց, խիստ նման շրջապատող օդին: Նա ծարաւից պապակում էր, այնուամենայնիւ չը կարողացաւ խմել: Ախ, Աղայիչէնի աղբիւրից, այն քաղցրահամ, կանաչապատ աղբիւրից ինչպէս կ'ուզենար նա բռով մի անուշ ումս անէր:

Խոհանոց է արդեօք այս կեղտոտ խորշը, վառարանի շացոյ խուփերով, որոնց տակ վառուած է նաւթի ծխացոյ մրացոյ բոցը: Տիգրանի մաքի առաջ պատկերացաւ իրենց տան դուրեկան թոնիրը և եղեղնէ ցիցերից քաշ արած նախշուն կաթսայերները և միւս կողմը ալիւրի՝ մարդահասակ բարձրութեամբ կաւէ շտեմարանը՝ քանդուկը, որի վրայ դրուած մի փայտէ տաշտի մէջ անուշահոտ, նոր-եփած հացն է, շատակեր երեսաների ձեռքին անմատչելի: Շուրջը պճառներ արձակող եռոտանի կրակարանի՝ մանղալի, մօտ, պատիցը քաշ է արած աղի նախշուն հովուական տոպրակը: Մանղալից բարձր, պատի մի խողով մէջ դրուած է նաւթի հողէ նրազը և ծխում է աշնան երեկոյին: Ախ, բայց Աղայիչէնի նաւթը, որ բերում էր վաճառողը աղի ու քարիւղի հետ ուղտի վրայ բարձած, ամենեւին այնպէս զոռելի չէր երեցել իրեն. երբ ուղտապանը զալիս էր իր բեռնած անասունի հետ և երբ հնչում էր զիւղի մէջ նրա բարձրագոյ ձայնը — «է՛չ աղ առնող, է՛չ նաւթ առնող, ձիւթ առնող», ռրբան ուրախ ժամանակ էր անցնում զիւղում:

Ինչպէս ամենքը կհոռններն ու ամաններն առած մօտ էին վաղում և ծաղր ու կատակով, դռու մ-դոչումով և չիշոցներ արձակելով առուտուրն սկսում: Իսկ չօքած ուղտի շուրջը հաւաքուում էին զարմացած երեսաները և ուրախանում ու իրար ցօցց էին տալիս, թէ ինչպէս այգ անասունը խելացի կերպով թարթում էր մարդու աչքերին նմանող իր աչքերը:

Կաշէ տիկը բացում էր և թանձր ու թուխ գոյնով նաւթը հոսում էր երկու կանթով հողէ ամանի մէջ և վաճառողը վերցնում էր զրա փոխարէն զարի ու ցօրեն:

«էջ Տիգրան, գնանք»:

Տիգրանն արթնանում է: Հեռով, հայրենի լիշողութիւններ, նա կրկին Բայախանումն է: Նա դարձեալ այս ալլանդակուած, կտրատուած երկնքի տակն է, խոսպան, կտրատուած երկրի վրայ:

Համբարձումը առաջնորդում է նրան դէպի աշխատութեան սեղերը: Դրանք առանց ոստերի անտառի պէս կանգնած են իր առջև, դեղին տախտակէ աշտարակներէ մի սպեղ անտառի պէս, բարձր և օդաւէտ, թերուած պատերով, լայն, մութ դռնածակերով, որոնցից լսում է աւելի սաստիկ աղմուկ, երկաթ երկաթի վրայ զարնուելու շառաչ, ճանչող անքանքոց և հսկաների հեծեծանք: Լսում է նաև ցասկոտ, որոշ տակաւով հնչող մարդկանց ձայն:

Սնասելի կերպով աղտոտ է վիշկաների շուրջը. փայլփրլող շրակոյտերի մէջտեղ անաչափ բարձրութեամբ դիպած է փորած դուրս հանած հողը: Սյն սև կերպարանքներից շատերը հարեանցի կերպով աչքերնին վեր բարձրացրին, երբ Տիգրանը նրանց առջևից անցաւ. նրա հագուստները դեռ ևս նաւթով չէին թաթախուած, նրանք դեռ կանեփի սկզբնական՝ գորշագոյն-դեղին դոյնն ունէին և մատնում էին Տիգրանի նորեկ լինելը: Յետի և աղտեղութեան միջից առաջ շարժուեցին նրանք:

Վիշկաներից մէկի մէջ՝ որից տռանձնապէս սաստիկ աղմուկ է լսում, ներս մտաւ Համբարձումը և Տիգրանին քաշ տուեց իրեն հետ: Սա մնաց մուտքի մօտ կանգնած, երկիւղով, փախչելու պատրաստ. մինչդեռ իր բնկերը մօտեցաւ մի մարդու, որը փողերաւոր կոշիկներ ունէր հաղին, շալվարի ստորին բերանները մէջն էր խրած և շապկի վրայից էլ մի բանկոն ունէր: Լայն միտուքով և փոքրիկ պսպղուն աչքերով մի մարդ էր:

Սհա նա դուռում է. Տիգրանին նշան է անում որ մօտենայ: Տիգրանը հասկացաւ, թէպէտ միայն նրա շարժումաժըրից, որովհետև աղմուկը շատ մեծ է և կլանում է ձայները:

Տիգրանը մօտեցաւ և երկարաւոր կօշիկներով մարդը իր փոքրիկ, վառվռուն աչքերը նրա վրայ սևեռելով, նրան վերից-վար լաւ դիտեց: Համբարձումը մինչև անդամ բռնեց Տիգրանի ձեռքից ու շուռ տուաւ նրան. «այ, ուժեղ տղայ է»:

Ինչպէս որ դիւղացին ծախու գնելիք հորթը կը դիտէ, այնպէս էլ վարպետը դիտեց այս նոր մարդուն: Ձեռքի մի շարժում, դիչանող, հպարտ շարժում. ընդունում:

Ուրախացիր, Տիգրան:

Մօտ եկ ուրեմն, դու աչոյակ մատղահաս հովիւ, երկրադործ, որսորդ, այստեղ ուրիշ տեսակ աշխատանք է պահանջուում, որի մէջ քո առաջին փորձերդ կը լինին սնաչող, անպատեհ և դժուար: Եթէ միայն ուժեղ կերպով ձեռքդ մեկնես, եթէ միայն տոկուն ու դիմացկուն կերպով քո կարթը բռնես, այն ժամանակ դու պիտանի ես: Այստեղ գլխի պէտք չը կայ. այս աշխատանքը զօրեղ մկանուներ, հուժկու, թարմ անդամներ է պահանջում:

Տիգրանը բերանաբաց նայում է ասլաբար: Վիշկայի մէջտեղը մի տախտակամած կար, սև կերպարանքներով լիքը: Նրանց մէջն է նաև դուռացող վարպետը՝ հպարտ, պատրուկ աչքերով:

Տախտակամածը ծածկում է մի փոս. տախտակները ճուռ-ճուռնում են այդ մարդկանց ոտնատակին: Եւ այդ սև մարդկանց գլխին, ուղիղ նրանց գլուխների վրայ կայ մի սև, ծանր, երկաթէ լախտ, կամ թէ դա մի հսկայա-

կան կացին է գուցէ, սրածայր, գէպի ետ դարձրած բե-
րանով: Մի շառաչող շղթայից կախուած է այդ անճուռնի
խոշոր բանը, որի ձուլածոյ կոթը նեղ սանդուխքների
և լաստանների վրայ կծկուած մարդիկ երկփանիներով
պահուած են, երկաթէ կարթով հաւասար ուղղութեամբ
ետ են դարձնուած: Այդպիսի մի գործիք էլ Տիգրանը պի-
տի ստանայ և յետոյ իր ամենօրեայ աշխատանքը պէտք
է կայանայ նրանում, որ այդ գործիքը ձեռքին՝ աչքերը
պիտի սևեռէ երկաթէ շարժուն ձողի վրայ, միւսների
հետ միասին ինքն էլ ուղիղ ժամանակին բռնէ, հրէ և
ուղղորդ կերպով մղէ գէպի ցած այն ամենը, ինչ որ
աախտակամածի մէջտեղի ծակով ցած պիտի դնայ— փո-
րող մեքենան ու խողովակները, աւելի ու աւելի խորը
մղէ գէպի ցած, նաւթի հորի մէջ:

Խորհրդաւոր կերպով եռում ու յուզուած է խոր-
քերում. վերը կրկնում ու հռնչում է մինչև վիշկայի դա-
դաթը հասնող շղթան, որովհետև այն անիւր, որի վրայ-
ով շրջում է նա, կիսաթաղուն տեղաւորուած է այնտեղ,
վերը, կտուրի գերանների միջև:

Այն ի՞նչ ուժ է, որ վեր ու վար է շարժում այդ
ահագին ծանրութեամբ մեքենան: Համբարձումն արդէն
պատմել էր Տիգրանին, որ շղթաները մշանջենապէս փա-
թաթուած և կրկին քանդուած են. իջնում են ներքև՝
հորի մէջ, ձողերն ու խողովակները աւելի խորը մղելու
համար, մինչև որ նրանք անտեսանելի կերպով սուզուեն
նաւթում: Միայն վարպետի մտաւոր հայելին է, որ լոյս
է թափանցում այդ խորութեան մէջ:

Գրեթէ աննկատելի բարձրանում է այն ծանր գոր-
ծիքը. յանախ մի օրից աւելի է տեղում, մինչև որ
վեր է բարձրանում, որպէսզի դարձնալ ցած ընկէ:
Ի՞նչ ուժ կարող է բարձրացնել այդպիսի մի գործիք.

ի՞նչ է նշանակում այդ փռնչտոցը, այդ զոռում-զոռում-
ներն ու երերումները վիշկայից ոչ հեռու շինութեան մէջ:

Այնտեղ կաթսան է, ասում է համբարձումը: Տիգ-
րանը չի հասկանում: Կաթսայ. ի՞նչու համար: Ի՞նչ
կերակուր են եփում այնտեղ. անշուշտ փլաւ չէ այն
կաթսայի մէջ եփածը:

Ուշադրութիւն, Տիգրան, այժմուանից դու մեքե-
նայի մի մասն ես միայն. այժմուանից դու միայն մի
կարթ ես, և կարթի ի՞նչ հողն է թէ ի՞նչ է կատարում:
Նա պէտք է միայն պինդ պահէ:

Վիշկայի հարեան շինութեան մէջ շողեմեքենան՝
ծանր-ծանր շնչող, բեռան տակ ընկնուած մարդու նման
տնքում է, պր՛ֆ — — — պր՛ֆ — — — պր՛ֆ —
— — — պր՛ֆ — — —

Յետոյ յանկարծ, երբ ձողը արձակուելով շղթայից՝
գէտնում փորած ծակի մէջն է զլորուած, մեքենան զուար-
թանում, դառնում է եռանդուն. ամենայն արագութեամբ
շունչ է առնում նա թեթեամբ կերպով. պր՛ֆ—պֆ—
պֆ—պֆ—

Բայց սպասիր, այդպէս դուրեկան ես ուզում դարձ-
նել կեանքդ: Եկ, բաժինդ վեր առ, դու հեշտութեամբ
ճօճուող շղթայ. կեռդ մօտեցուր, որպէսզի գործիքը
քո մասնիկներին ամրացնենք կրկին: Այժմ էլ այդ փորձիր:

Եւ օղակը զսնում է կեռը և գործիքն իջնում է,
սուզուում, փորփորում ու կրկին վեր բարձրանում. դան-
դաղօրէն ու դժուարութեամբ սկսում է նորից՝ պր՛ֆ —
— — — պր՛ֆ — — — — պր՛ֆ — — —

Գործիքը թաղուած է հորի մէջ և հող, աւաղ, խա-
րող ցեխ, աղի ջուր նաւթի հետ խառն, զուրս է բերում
ծակից: Եւ այդ ամենը հոսում է գործաւորների զլխի
վրայից, որոնք իրաւունք չունեն իրենց տեղից շարժուե-

լու, բոլոր այդ իւրից, ձիւթից, այրող ջրից խուսափե-
լու: Օրուայ աշխատանքը վերջացնելուց չեսոյ գործա-
ւորները վերցնում են մի բուռը դրչիք կանեփ, թաթա-
խում նաւթով լի ամանի մէջ և դրանով վայրիվերոյ
մաքրում են ձեռները ու չեսոյ քարիւղով լուսնում:

Տիգրանը սարսափով է նայում այդ բոլորին. բայց
շուտով կարիքն ստիպում է նրան օրինակել իր տեսածը:
Մի քանի օր չանցած՝ կարծրացաւ նրա շապիկը. նոյն-
պէս և վարտիկը իւրից ու ձիւթից այնպէս բրտացաւ,
ինչպէս միւս բանուորներինը: Հազուատները խէժից ու
ձիւթից կոշտացան, աւաղի և փոշու շերտերով ծած-
կուեցին. ծանր ու կոշտ, ջրի և օդի համար անթափան-
ցիկ դարձան:

Եւ այժմ օրը մթնում ու լուսանում է միօրինակ
սպանիչ դանդաղութեամբ: Առաւօտ կանուխ պէտք է
երթալ այդ վաճառուոր աշխատանքին. բայց ահագին
ծանր տապարի ցած պոկուելու կամ հէնց ուղղութիւ-
նից շեղուելու դէպքում նրանից շարժ ու փշուր լինե-
լու սպառնալիքը, կեանքի համար վաճառուոր դրու-
թիւնը, դառնում է սովորական ու այլ ևս միայն չէ
յուզում:

Կիրակի է գալիս, հագնում է Տիգրան իր գելգի հա-
գուսաները, նստում է բնիկերների հետ միասին և ձեռքը
երեսին նեցուկ տուած՝ երգում է ողբազին ծաջնով՝

Քաղցր-անուշ է Ազալիշէնի աղբրի ջուրը,

Դառն-լեղի է Բալախանու աղի ջուրը.

Հայրենի շէնի լիշատակը քաղցր է,

Իսկ այստեղ կարօտն ինձ միշտ տանջում է:

Եւ միւսները կրկնում են. անվերջ ողբի նման հրն-
չում է շինութիւնների շուրջը՝

Իսկ այստեղ կարօտն ինձ միշտ տանջում է:

Մի խումբ աննկարագրելի աղտոտ հաւեր կշկա-
լով շրջում են նրանց մօտ. մէկ խիստ կեղտոտ ծիտ
շարժում է տախտակամած կաուրի վրայ: Տիգրանը դի-
տելով այդ թռչուններին, փոխեց եղանակը ու միւսնոյն
մեղմ, ողբազին ծաջնով վերսկսեց երգել.

Միպտակ էր բազէն, երբ սարը թողեց,

Այժմ սև է փետուրն, աչքն էլ պղտորուած.

Թէ նա դէպ' իր բոջնն ետ թռչէ նորից,

Միրոյ հայեացքից կը մնայ զրկուած:

Իսկ համբարձումը գլուխն է թափ տալիս Տիգ-
րանի երգերի վրայ: Նա էլ տխուր է. նրա համար էլ
ծանր է ու տաղակալի. բայց նա ուզում է ծիծաղել ու
միւսներին էլ ծիծաղեցնել: Դէմքը ծովուց ջրից տուեց
իր լուրջի մաղերը, նայեց իր ճարպոտ ձեռների վրայ
ու երգեց.

Շիշիկը լողում է ճարպի մէջ,

Իսկ համբարձումը՝ նաւթի մէջ.

Ճարպի վրայ նուոր քամէք,

Մի լաւ շիշիկ պատրաստէք:

Մինչդեռ միւսները բրբռեց բարձրացրին՝ Տիգրանը
հազիւ ժպտաց. բերանը ծամածռելով ճարպուութեամբ
վրայ բերեց.

Ինչպէս որ շիշիկը լողում է ճարպում,

Այդպէս լողում է համբարձումը նաւթում.

Շիշիկից բուրում է բայց անուշ հոտ,

Իսկ նաւթից գալիս է զարշի հոտ:

Եւ ամենքը ծիծաղեցին համբարձումի վրայ, որն
ամօթապարտ եղած՝ լռեց:

*

Եկան տաք ու ամօթապին օրերը: Շուաքից, ծածկու-
թից գուրկ անապատի մէջ արևն իր ջերմութիւնը այն-

պէս թափում է աւաղի վրայ, որ գործաւորների ոտները՝
կ'այրուին, եթէ երբէք համարձակուին ոտաբորիկ քայլել:
Եւ Տիրգրանը մտաբերում է հեռաւոր Խալաբի բլուրը
և իր կարօտը փոխում է երգի—

Սաղարթները դով շուաք են ձգում
Այնտեղ՝ վերը, Աղայիշէնում,
Իսկ ես այստեղ Բալախանում:
Փոշու մէջն եմ տառապում:
Վարդերը լի են բուրմունքով
Այնտեղ վերը, Աղայիշէնում,
Այստեղ օդն ինձ խեղդում է,
Այստեղ վարը, Բալախանում:
Ի՞նչ ծաղիկն է փրթթել հեռուն՝
Այնտեղ վերը, Աղայիշէնում
Ախ, ոչ մի աստղ ինձ չէ փայլում
Այստեղ վարը, Բալախանում:
Նախամեծար է որ մեռնեմ
Այնտեղ վերը, Աղայիշէնում,
Քան թէ այստեղ մենակ ապրեմ,
Այստեղ վարը, Բալախանում...

*

Մարդ կարող չէ միշտ տխրել. երիտասարդ ուժերը
միջոցներ են որոնում իրենց վիշտը մոռացութեան տալու
համար: Նրանք խնամ են օգին, ինչպէս որ պարօն կա-
ռավարիչը կլուբի պարօնների հետ նամպանչի զինին է
խնամ: Յետոյ հայրենիքի կարօտը կօչը կատաղութեան
է փոխում դէպի իրենց ընկեր-գործաւորները և ամեն
օր մի որևէ կռիւ պատահում է, ապա անյայտանում է
զրանցից մէկնումէկը.— ո՞ւր մնաց նա...

Անվարժ, զանազան կողմերից եկած, իրարու հագիւ-
հասկացող բանուորների հետ աղէտներ էլ են պատահում

ամեն օր: Տիրգրանի տեսած մարդկանց մեծ մասը ալյան-
դակուած են. մատները պակաս ձեռների և ոտների, մէկ-
թեւանիների և միակահիների վրայ նայելով՝ սարսափած
դիտում է նա տանջող ծանր աշխատանքի սպիները: Նո-
րեկին ամեն քայլափոխում վտանգ է սպառնում:

Յամաքած ու անուշադրութեան մատնուած հո-
րերը՝ հողիւ նկատելի մի սպիտակ խուփ վրանին, ար-
ձակ ընկած են այս ու այն կողմ: Բայց վայ այն ոտ-
քին, որ թաց ցեխի մէջն է ընկնում. նա թաղում է
մէջը, ինչպէս որ ծանր գործիքը խրում է թույլ, իւղոտ
աւաղի մէջ: Աշխատավայրերի արանքներում խոր յա-
տակներով նաւթի ամբարներ, տակը ջրով լի նաւթի լճեր,
որոնց վրայով պիտի անցնեն մարդիկ ցերեկուայ թէ զի-
շերուայ աշխատանքի համար վիշկաները զնայու դէպ-
քում, բերանաբաց սպասում են անզոյզներին: Ելքարա-
կան լոյսը ամեն տեղ խօ չէ հասնում. և չոգնածութեան
ժամանակ...

Ո՞ւր մնաց Միրտիչը. նրա մասին ոչ ոք բան չը
զիտէ: Նա կուլ է զնացել, անյայտացել է: Ընկերները
կանգնած՝ հարց ու փորձ են անում միմեանց. թափա-
հարում են զլուխները և ապա, երբ սուլոցը հնչում է,
դարձեալ իրանց աշխատանքին են գնում:

Տիրգրանն էլ իր կարթն է բռնել, թախծալի, քնա-
թաթախ աչքերով. այդ ամեն իրար խառնուած աղմու-
կից նրա զլուխը շշմել, տկանջը կժժում էր:

Որ հայրենիքի կարօտը այսօր առանձնապէս զգալի
եղաւ Տիրգրանին՝ լեզգին է մեղաւոր, չասանը, որի կարթը
իր ծառայութիւնն ընդմիշտ թողնել ուղեց: Չասանը մի
նշանած ունէր տանը, բայց Խաթունը գուցէ մի ուրի-
շին առնէ, եթէ ինքը իր վերադարձը շարունակ չեստա-
ծդէ: Լեզգին յանկարծ մտաբերեց այդ և զրա համար

իր կարթը մի կողմ նետեց: Հասանք իր նախորդ ամսուայ ոռնիկով մի արծաթէ գօտի էր գնել Խաթունի համար. վարպետի կինը, Բալխանու սակաւաթիւ կանանցից մէկը, պահում էր այդ, մինչև որ Հասանք կարողանար իր նշանածին տանել: Բայց ի՞նչու չը տանել նրա այսօրն և եթէ կամ վաղը: Ինչո՞ւ սպասել և միշտ սպասել: Եւ Հասանք դէն շարտեց իր կարթը:

Բայց ահա վարպետը սասախկ զայրացած՝ գռուաց. «Ի՞նչ, տո՛ւն գնալ, կորի՛ր, չը լսեմ. դու դարբին պէտք է դառնաս: Ես նրան դարբին եմ ուզում դարձնել և նա ուզում է փախչել: Չե՞ս ամաչում. ամիսը երեսուն բուրջի էս ստանալու. երեսո՛ւն բուրջի: Ամօթ քեզ»:

Եւ Հասանք աչքերը գետինն է ձգում. նա իրօք ամաչում է: Ամիսը երեսո՛ւն բուրջի: Վարպետն է ասում երեսուն: Գէհ, նա կը մնայ դեռ, երեսուն բուրջի կը շահէ, մի քանի ամսից չետոյ տուն կը դառնայ, մի դոջդ եզ կը գնէ և բարեկեցիկ զիւղացի կը դառնայ:

Նա կանգնել ու մրթմրթում է, իբրթէ չէ ուզում, բայց վարպետն արդէն նկատեց, որ նա միայն նագ է անում: «Նեռանա՛լ. ամօթ քեզ: Գնա՛ աշխատանքիդ»: Եւ Հասանք դարձեալ իր աշխատանքի զլուխն անցաւ, զրժնեայ, ատելութեամբ լի հայեացքով: Եթէ վարպետը հրամայում է, էլ ի՞նչ կարելի է անել...

Եւ փրկանքը հռնչում են, փոկերը հռացնում, անիւները գորգոռում, շոգեմեքենաները անքում են և բոլոր այդ մերձակայ աղմուկի ետեւից ցնցղաւոր վառարանի մշտական պոռչտոցն է լսւում: Տիգրանը տեսել էր այժմ այդ վառարանի ինչպէս լինելը: Նրա վրայ ամբարացած խողովակի նեղ ճեղքից մի կաթիլ նաւթ է կաթում շոգիի հոսանքի մէջ, մի կաթիլ և էլի մէկը ու այդպէս շարունակ անհամար կաթիլներ, ցերեկ ու գի-

շեր. շոգին առնում է կաթիլը ու դարձնում նրան չափազանց նուրբ, մանրամաղ փոշի, որ այրուելով՝ տաքացնում է ու շոգի դոյացնում: Եւ զրանից ուժ է ստանում շոգեմեքենան, շոգին վշշում է խողովակներում և շոգեմեքենան շարժում է լծակները և լծակները չեա ու առաջ են հրում շարժուն ձողը, որ բարձրացնում-իջեցնում է երկար ու ծանր հորփորը և հորփորը պտտեցնում է շղթան և շղթան դարձնում է վիշկայի կտուրի զերանների մէջտեղ դառնուած անիւր և անիւր շուռ է տալիս շղթան մի ծայրից միւսը, որից փոխ առ փոխ կախւում են լախտը, կամ ձողերը, կամ խողովակները, որ պէտք է բաց թողնուին հորի մէջ: Համբարձումն ասում է թէ այս սկզբնական աշխատանքը մի քանի ամիս է տևում, մինչև որ նաւթին հասնեն:

Իւրաքանչիւր խողովակը իր նախորդ, կիսով չափ գեանից դուրս մնացած խողովակի հետ գուրգամւում է և դարբինների մուրճերը հնչուն շառաչմամբ և ծանր դրդիւնով շրխկում են երկաթէ դուրգամերի վրայ, որոնց նեցուկ է տուած կարթը:

Ուրեմն Հասանք այդպիսի մի դարբին պիտի դառնայ, և ամիսը երեսուն բուրջի պիտի շահէ, և ինչպէս ունեւոր մարդ՝ ետ դառնայ իրենց զիւղը և հարսանիք անէ: Երջանի՛կ Հասան, մտածեց Տիգրանը:

Բայց Հասանն ո՞ւր է. Տիգրանի ու իր ընկերների դիմացն եկող զիշերային բանուորների միջից ի՞նչու է բացակայում նա: Բանուորներն իրար հետ բարձրածայն խօսակցում են՝ չը նայած իրանց յոգնածութեանը: Ո՞ւր մնաց Հասանը...

Կննդաւորած ճակատով մէկը ետեն է ցոյց տալիս — «այնտե՛ղն է»:— Ո՞ւր է. Փախե՛լ է:

Տիգրանի սիրտն ուրախութիւնից արագ բաբախեց:

Հորի միջից լսուած է դռոց-գորգոռոց. խորութեան մէջ հսկան կատաղած մրցուած է թղուկների դէմ, որոնք նորանոր խորամանկութիւններ են հնարուած անվերջ վեր-վար շարժուելու խաղը վերսկսելու համար: Եթէ աւելի խորը չը գնայ, ապա պէտք է ամբողջ խողովակաշարը դուրս հանուի: Շղթաները պէտք է ամրացնեն օղապահակներին և պէտք է խորութեան մէջ գործող դեւի ճանկերից աւարը ուժով չեա խլեն:

Բայց վտանգաւոր է այդ պայքարը. հարիւրաւոր պուդ ծանրութեամբ ահադին զանգուածով խողովակաշարը խորութեան միջից եթէ դուրս պրծնէ—ո՞վ գիտէ, ուրիշ ի՞նչեր կարող է նա իրեն հետ սրկ տալ ու ցած գլորել: Ո՞վ գիտէ, տախտակամածն ու գերանները, ինչպէս մի խխունջի խեցի, շարդ ու փշուր չի՞ անի, եթէ ներքեւի հսկան դրո՞ս տայ բռնաւոր թղուկների վրայ: Ո՞վ գիտէ, արդեօք կտրուելու չափ պիրիկ լարուած շրդ-թան կարո՞ղ է կրել այն բազմապատիկ բեռը. արդեօք նրա մասերն իրարից չե՞ն պոկուի և արագութեամբ դէս ու դէն շարժուելով՝ ամեն ինչ շարդոտի, կամ արդեօք նորից ցած չե՞ն գլորի կիսով չափ բարձրացրած բեռը՝ աղետալի աւերումն առաջացնելով:

Գործաւորներից մէկը վաղեց վարպետի ետեւից: Վերջինս իր ծխախոտն շտապով ծխեց վերջացրեց—աշխատավայրերում ծխելը կարելի չէ, և ապա իսկօչն եկաւ: Վիշկայի մէջն է նա. մեքենավարի մօտ կանգնած հրամայում է—«շողի»:

Արդեօք որեւէ բան շարժւում է. շղթայի օղակները չե՞ն ճարճաթում արդեօք: Վիշկայի տախտակամածի սիւները ճայթիւն են հանում—աղէտ գուշակող ճարճաաիւն ու ճայթիւն: Արդեօք շողիի ահադին շարժող ուժը չաղթո՞ղ պիտի հանդիսանայ:

Յանկարծ ամենքը փախան. խորքերից ու վերելից միաժամանակ որոտացող ճայթիւնից ու արաքոցից ահաբեկուած՝ լաչնարձակ դռներից դուրս փախան ամենքը:

«Բաս»:

«Բ՛օշ»:

Յետո՞յ ինչ պիտի լինի:

Մեքենաների արանքից դռուած է վարպետը—«աւելի՛ շողի, բաս»:

Մեքենան խորը հառաչում է, կարծես զթութիւն է աղերսում: Ոչ մի շարժում:

Միւսներին հետեւելով՝ Տիղրանն էլ էր փախաւ. տարօրինակ աղմուկը նրան էլ վախեցրեց: Նա լաւ չէր հասկանում, թէ ինչո՞ւ ամենքն այդպէս լարուած ու շունչերնին պահած՝ դիտում են: Բայց նա ինքն էլ լարուած նայում է. հետաքրքրուած է թէ ինչ մի սարսափելի բան կարող է պատահել այնտեղ՝ ներսը: Մեքենայի մօտի կարող է պատահել այնտեղ՝ ներսը: Մեքենայի մօտի գործաւորը առաջուայ պէս իր տեղումը կանգնած է վարպետն այնտեղ բարձրածայն խօսում է—չէ՛, Տիղրանը չի ուղում միւսների չափ հեռուն փախչի: Նա մնաց դռան մօտ կանգնած, ուղում էր տեսնի, թէ ինչ կը պատահի, երբ ստորերկրեայ հսկան ստիպուած լինի ետ տալ իր աւարը:

Եւ շունչը բռնած ու գլուխն առաջ տնկած, սպասողական դրութեան սարսափի և հանօքի միջեւ, շրթ-թունքները բաց արած, ժպտում է Տիղրանը:

«Լի ու լի շողի՛», գոռաց վարպետը, և որովհետեւ մեքենավարը բաւականաչափ արագաշարժ չը թուաց նրան, ինքն անձամբ թուաւ գործիքի գլուխը և թողեց «լի ու լի շողի, բաս»:

Մեքենան աղմկեց. անիւի վրայից սահեցին փոկերը անհետեւանք, և—յանկարծ մի ահադին աղմուկ ու ճար-

նա իւր աչքերը վեր չէ բարձրացնում, խօսեցնում են—
չէ պատասխանում: Նորա հետ խօսում են, իսկ նա կար-
ծես չէ լսում, կերակուր են հրամցնում, բայց նա չէ
ուտում:

Անդինն է եկել, որ իւր որդուն թաղէ: Բայց Տիգ-
րանը արդէն պառկել էր անդարդ, անապատ աւաղա-
գաշտում, ուր կանգնած են մի քանի ողորմելի խաչեր
ու քարեր:

Անդինը նստել է այստեղ, որպէս ինքը՝ անխօս թախ-
ժուլութիւնը, որի առջևից ամբողջ զարդարուն աշխարհը
թաւալղոր անցնում է՝ առանց իրեն կպչելու: Նորա
շուրջը խօսում են մարդիկ— թող որ խօսեն, իւր որ-
դին այլևս երբէք խօսելու չէ: Նորա շուրջը մարդիկ
ուտում ու խմում են— թող որ ուտեն ու խմեն, իւր
որդին այլևս երբէք ուտելիք կամ բժշկելիք վայելելու չէ:
Գիշեր եղաւ և ամենքը պառկեցին տախտերի վրայ
քնելու— թող քնեն, Տիգրանն էլ է քնել ու յաւի-
տեանս չէ դարձնելու այլևս: Նրանք պատմեցին նոյն-
պէս, թէ ինչպէս էր պատահել աղէտը, թէ ինչպէս վեր-
ջին «լի ու լի շողի» հրամանի վրայ լսուեց նայթիւնը,
որ դուրս փախցրեց բոլոր գործաւորներին, թէ Տիգրանը
որքան մօտիկ էր կանգնել դռան, երբ զերանները խոր-
տակուեցին և թէ ինչպէս զերանը սպանեց նրան, որ-
պէս տապաւրը ցած է գլորում նորատունկ ծառը:

Կոլոլուած ու անշարժ, աչքերը խոնարհած, նստել
է մայրը: Լսում է նա արդեօք, չէ՞ լսում: Վարպեան
ասում է. «նա մի պարկեշտ տղայ էր, որը քսան բուր-
լին շուտով կը վաստակէր: Իսկ յաջորդ տարին՝ երեսուն
բուրլի»:

Անդինը լսում է և չէ լսում: Քսան բուրլի, երե-
սուն բուրլի... թող նրանք բուրլիների մասին խօսեն.

իւր որդին այլևս երբէք կոպէկի կարիք չէ ունենալու:
Նրա երիտասարդութիւնն անցած, նրա թւը ջարդուած,
նրա սիրտն այլևս չէ բաբախում, սրանք ի՞նչ քսան-
երեսուն բուրլու մասին են խօսում:

Շատ բան են ասում նրանք. նոյնպէս ապահովա-
դրութեան մասին են խօսում. այս վտանգաւոր գործի
մէջ իւրաքանչիւր բանուորը ապահովագրուած է: Եթէ
նա վնասուի, եթէ սպանուի, փող են վճարում. գործա-
նա փնասուի, եթէ սպանուի, փող են վճարում. գործա-
տէրը փող է տալիս թափուած արեան փոխարէն: Ար-
նագինն է այդ վճարը: Գործատիրոջն էր ծախուած ա-
րիւնը, երբ սա դեռ արագ հոսում էր բաբախող սրտի
մէջ: Արդ, երբ յանկարծակի կանգ է առնում արիւնը,
նրա զնոզը մի վճար է հատուցանում այն բանի փո-
խարէն, որ այդ արիւնը իր գործի մէջ դատարեց հոսելուց:
խարէն, որ այդ արիւնը իր գործի մէջ դատարեց հոսելուց:

Անդինը լսում է և չէ լսում: Արեան փոխարէն՝
փող. այդ ի՞նչ բան է: Փողն ի՞նչ օգուտ է մեռածին.
փողն իւր որդուն կը կենդանացնէ: Նորան թւում էր
թէ քաղաքի մարդիկ բացարձակ անմտութիւններ են
դուրս տալիս: Ի՞նչ առընչութիւն կայ մի սպանուած
մարդու և դրամի մի որոշ գումարի միջև:

Եւ Անդինը աւելի խորն է թաղում իր ծածկոց-
ների մէջ, աւելի ևս քաշ է ձգում դուրսը: Ուզում է
վեր կենալ ու դնալ տուն, բայց նորա մարմինը վշտա-
բեկ է եղել, երեք օր է արդէն Բալախանում, վարպետի
տանը, վեր է ընկած ինչպէս մի մուկ հիւր: Ո՞վ պիտի
օգնէ իրեն տուն երթալու:

Այդ ժամանակամիջոցում վարպետը շահագրգռուած
էր Անդինի վիճակով, ինչպէս որ վայել է մի արժանա-
ւոր ու իր պարտականութիւնն ըմբռնող պաշտօնեայի:
Երբորդ օրը կէսօրից չետոյ ուղղակի այդ լուռ սգուորին
պառնալով խօսում և իրեն հետ վերցնում է ու տանում:

Գրասենեակը պիտի զնան. այնտեղ նորան պիտի յանձնուի ապահովադրական վճարը: Եւ մայրը հանդիսաւոր կերպով, խոժոռադէմ, իւր սգոյ շորերի մէջ ծածկուած, վեր է կենում վարպետի հրամանը կատարելու, առանց իւր գլխի գալիքին վերահասու լինելու:

*

Վարպետի տղան՝ Մոսկուայի ուսանողը, որ մի քանի ժամով բացակայ էր տնից և որի սիրտը մղկատում էր այդ մունջ հիւրին նաչելով, այն մատաղ սիրտը, որ գեռ նաւթի մէջ չէր խեղդուած, աղտոտ ոսկիների ծանր շերտի տակ չէր ենշուած—վարպետի տղան, մասա ծնողների սենեակը, որտեղից բարձրածայն խօսակցութիւն էր լսուում: Ահա մէկը վաղեց նրա դիմաց, բռնեց թևն ու ասաց. «տես, տես, Իվան, այս մկրտար»: Եւ մի դեղեցիկ արծաթափայլ մկրտա շողշողաց ուսանողի աչքի առաջ մի մոխրագոյն կանացի ձեռքի մէջ: «Սա ի՞նչ է, ի՞նչ է նշանակում այդ, ասաց ուսանողը և նայեց մօրը. չեմ հասկանում»...

«Մկրտար, իմ մկրտար, և այստեղ տսեղներ, տեսկարելու համար են: Թեյերը, թաշկինակներս. եկ, եկ ու տես—մի ամբողջ սեղան լիքը: Այդ ամենը ես գնեցի. ամենը. հէնց հիմայ, նանապարհին, փողոցում, խանութում: Ամենն իմ է. նոյնպէս այս կտաւր»...

Ուսանողը մնաց շուարած. չուզուած՝ նայեց նա շատախօսող պառաւի վրայ, որի սև աչքերը երևիսպահան ուրախութիւն և պառաւական քնչասիրութիւն էին արտացոլում: Նորա ոտքերն ուրախութիւնից զեախն չէին կպչում:

Կարելի՞ բան է այդ. մի՞թէ Անդրինն է սա: Սգոյ շորերի մէջ խտտադէմ, կոպիտ դեղեցկութեամբ կերպարանքը—և այժմ, այդ դնած բաները—ասեղ, մկրտա, թաշկինակներ...

«Մայրի՛կ, ծրմուաց ուսանողը ու ձեռքը նակախն՝ սարսափած ետ քաշուեց. ի՞նչ է պատահել այս կնոջ»:

Մայրը մօտեցաւ որդուն. նա էլ սարսափած է, զայրացած: «Երեակայի՛ր, Իվան, խաչքարի համար չէ ուզում որ եօթ բուբլի տայ: Այս կինը յանկարծ փոխուեց»:

«Մայրիկ, նա ցնորուել է... Անիծուած վայր»...

«Ցնորուե՛ր, նա՞, ախ չէ, նա շատ խելօք է: Չինդ հարիւր բուբլի ստացաւ ու էլի քսանը: Չէնց որ փողը տեսաւ, ուրիշ մարդ դարձաւ: Այժմ ուզում է ամբողջ աշխարհը զնել: Խօ լսեցիր. խաչքարի համար եօթ բուբլի անգամ չէ ուզում տալ. անպիտան պառաւը»...

*

Տիգրանի գերեզմանի վրայ խաղում է արծակ աւազը:

Անդրինը վաղուց վերադարձել է իրենց գիւղը. հինգ հարիւր բուբլին վաղուց ծախուել է: Եղ, ոչխար, կով է զնել Անդրինը. Ազայիչէնում նա մի հարուստ կին է: Եւ նորա այդ բաղաւորութիւնը թունաւորեց ուրիշ մայրերի սիրտը: «Գնա՛, Պետրոս, որդիս, զնա Բալախանի, զնա, Ռաֆայէլն էլ զնաց, Ստեփանն էլ զնաց»...

Տիգրանի փոխարէն նրա կարթը վաղուց մի ուրիշ լեռնցի տղայ է բռնել, նրա պէս ուժեղ, նրա պէս սևացած ու աղտոտուած, նրա պէս անփորձ և նրա պէս հայրենիքի կարօտը սրտումը:

Իսկ Տիգրանի մասին այլ ևս ոչ ոք չէ խօսում:

Բայց երբ երեկոյանում է, այն ժամանակ խուցերի շուրջը հնչում է երկարածիկ, թախծալի եղանակով երգն անսասան վստահութեան, առանց որի մարդս անկարող է ապրել—հաւատարմութեան երգը, Տիգրանի երգը—

Սխ, այն ժամանակ իմ անձնանուէր

Մայրըս քար կ'ուտէ, քացախ կը խմէ...

«Ազգային գրադարան»

NL0171768

ԳԻՆՆ Է 20 ԿՈՊ.